

Rimsky-Korsakov was wellicht de eerste komponist die zich zeer bewust bezighield met de mogelijkheden die een gelijke verdeling van het octaaf biedt. Hij legde daarmee de basis voor een muziek die niet uitging van a-symmetrie, die tot dan toe uitgangspunt was (octaaf verdeeld in kwint + kwart), maar de oneindigheid die uitgaat van symmetrie (octaaf verdeeld in tweemaal tritonus). De mysterieuze versmelting van grondtoon en tritonus (11e boventoon) fascineerde hem en zijn Russische vrienden (Moussorsky, Balakirev) in hoge mate. In uiterste consequentie leidde dit tot de totaal nieuwe klankwereld van de octotoniek, die na hem bij volgelingen als Skriabin en Stravinsky (en in hun voetspoor de Franse Impressionisten) idiomatisch zou worden. Nog weer later bij Messiaen en Bartok. Rimsky's Scheherazade is dan ook meer dan zomaar een charmant orkestwerk, maar vooral een originele staalkaart van nieuwe mogelijkheden.

De gelijke onderverdeling van het octaaf leidt tot twee categorieën:

1. in 6 gelijke grote sekundes (heletoons-figuren en –samenklanken)
- 2a. in 2 tritonussen
- 2b. in 4 kleine tertsen

Beide categorieën hebben de tritonus als middelpunt, en zijn zeer boventoon-gekleurd, vanuit C met bes (7e boventoon) en fis (11e boventoon).

Ad 1.) Heletoonsconstructies zijn per definitie atonaal: alle tonen hebben gelijke waarde tot elkaar. De tonale betekenis kan vanuit de context ontstaan, en vooral worden bepaald door de bastoon.

Ad 2.) De verdeling in kleine tertsen krijgt tonale betekenis door invulling met als voorbeeld de octotone ladder: C-des-Es-e-Fis-g-A-bes-C, waarin de tonaliteiten C, Es, Fis en A gelijkwaardig, dus zwaartekrachtloos, naast elkaar kunnen worden geplaatst, verwisseld of versmolten.

Bovengenoemde akkoorden behoren tot één octotone familie. De andere twee 'kwartetten' dekken resp. F (As, B, D) en G (Bes, Des, E), waarmee uitgebreider inhoud kan worden gegeven aan het aloude mechanisme van tonica, subdominant en dominant.

De consequenties van deze gelijke onderverdeling van het octaaf zijn in de hele Romanitek aanwijsbaar, zoals we steeds in alle analyses aantonen, maar de logica ervan is bij de meeste komponisten vermoedelijk onbewust gehoord en gerealiseerd. Dit geldt uiteraard voor de meeste stylistische ontwikkelingen. Het is aan de theoretici om daar later een statistisch gemiddelde (stijlpatronen) in te ontdekken.

In Rimsky's Scheherazade is duidelijk dat de tritonusvervangbaarheid hem als fenomeen fascineerde. Meteen in de eerste maten worden subdominant C en Fis naast elkaar gebruikt, en dominant B vervangen door F:

Vb 1

en in de maten 10, 11 en 12 worden de subdominanten uitgebreid met A-min, waarboven de vioolsolo een plagale kadens realiseert in E.

In vb. 2 een lange sequens met heletoons-opbouw (zie haken), die ontstaat door ieder **akkoord dominant te maken van het volgende, in octotone verwantschappen (Cis, E en Bes dominant van Es etc.)**

vb 2

Het hoofdthema van deel 2 is een typisch Russisch gegeven: kleine diatonische motiefjes in onregelmatige onderverdeling. Later wordt dit in de Sacre ('variabel ostinato') een stereotype model.

vb 3

In notenvoorbeeld 4 zien we A, C en Fis als dominant van B-min:

vb 4

In vb 5 wordt een aantal voorbeelden van tritonus-relaties gegeven:

vb 5

Soortgelijke opeenvolging van kleine terts- en tritonusverwantschap: in nv 6 F-min7 als vervanger van D7 in de typisch Oost-Europese (en ook Spaanse) 'frygische kadens' F-min7 – G.

vb 6

Tenslotte een collage van circa de helft van het laatste deel.

vb 7

Alleen al het feit dat een dergelijke korte samenvatting mogelijk is, is kenmerkend voor de oorspronkelijke wijze waarmee met de vorm wordt gewerkt. In feite een Impressionistische aanpak in de grote vlakken, een aaneenschakeling van herhalingsformules in sequensvorm: een stijging via octotone weg (A), en via hele tonen (B en C) om uit te komen op het basismotief in de hoofdtoonsoort E. Opvallend in de eerste 6 maten van C is de tonale onduidelijkheid die ontstaat door de diatonische ('witte toetsen') modaliteit, die ook zo typerend is voor het vroege werk van Debussy. Wat is hier tonica: G, D-min of A-min? De volgende maten Bes/E7 (als dominant van A) geven duidelijkheid.

Een in al zijn eenvoud baanbrekende compositie, die veel wortels bevat van het latere Impressionisme, vooral de vroege Stravinsky, Ravel, Messiaen etc.